

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Да ложет мя от лобзаний уст своих

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 205 - 212 с.
ISBN 978-966-372-330-3

ДА ЛОБЖЕТ МЯ ОТ ЛОБЗАНЇЙ УСТ СВОИХ¹

Любезныи Ученики, не Бойтесь! поднимайтесь дерзновенно к тому, на которого Лице не могли вы за Ужасом смотрѣть на Ѹаворѣ. Слушайте, что говорит? “Дерзайте! Мир вам³!” Тогда не сносен самой взор вам был, а теперь и слов сладчайших Его послушаете, и Лобзанїем утвердит Дружбу с вами вѣчную. Умѣйте только приближатся к нему. Не забывайте никогда наставляющаго вас Просвѣщенного Ангела слов: “Нѣсть Здѣ! ВОСТА!”⁴ Сіи слова простѣсенько вас доведут к славному Истинному ЧЕЛОВѢКУ. Сей есть Воскресенїе и Живот ваш⁵.

Состарѣлся Авраамов Сын, захотѣлось Ему умереть. Да и не дивно: уже Его Очи притупились, ничево не мог видѣть Здѣ, в Мірѣ нашем. Приготовливаясь к смерти, пожелал Пиццы. Удовлетворил душѣ Его второй Сын его. “Благодарствую, Сын!.. Приближися ко мнѣ, – говорит, – и облобызай Мя”⁶. “И приближився, лобыза Его”⁷. Щаслив Ісаак! Он под Ісаѣвом нашол Іакова. А мы напротив того под Пеленами Ізраилскогѡ Младенца, под плащеницею Христовою часто находим непріятеля Ізраилева – Ісаѣва. Сей с нами витается и лобзается. Не смыслим, как искать. Многи ищут Его в Единоначалствіях Кесаря Августа⁸, во временах Тівріевых⁹, во владѣніях Пілатовых¹⁰ и прочая... Поищи поискуснѣе. “Нѣсть Здѣ!”¹¹ Многи волочатся по Іерусалимах, по Іорданах, по Виолеемах, по Кармилах, по Ѹаворах; нюхают между Энфратами и Тіграми. “Тут-то Он, конечно, – думают, – вот! вот! Здѣ Христос!” Кричат и другим: “Здѣ Христос!” “Знаю, – кричит Ангел, – Іисуса Распятаго ищете. Нѣсть Здѣ! нѣсть!”¹² Многи ищут его по высоких Мірских Честях, по великолѣпных домах, по Церемоніальных столах и прочая... Многи ищут, зѣвая по всем голубом звѣздо-носном сводѣ, по Солнцу, по Лунѣ, по всѣм Коперніковым Мірам... “Нѣсть Здѣ!”¹³ Ищут в долгых моленіях, в Постах, в священничих Обрядах... Ищут в денгах, в столѣтном Здоровьѣ, в плотском воскресенїи... “Нѣсть Здѣ!”¹⁴ Да где ж Он? Конечно ж, тут Он, если вѣтійствовать в проповѣдях, знать Пророческии Тайны, преставлять Горы, воскрешать Мертвых, раздать Имѣнїе, мучить свое тѣло... Но молнѣ-видный Ангел Одно им кричит: “Нѣсть Здѣ!”¹⁵ Конечно ж, Его нѣт. Так, конечно, нѣт Его для тебе, за тѣм что Его не знаеш и не видиш Его. Что ж теперь осталось дѣлать? ПАСХА! “Востани, Господи! и да разсыплются врази твои! и да бѣжат вси ненавидящи Тебе!”¹⁶ Поднимайся, Воздобленный Ізраилю, и ступай от сили в Силу!¹⁷

Послѣ побѣды Амуррейской поднялись Сыны Ізраилскии против Запад. Не мило стало то Царю Валаку. “Вот, – говорит, – какыись еще новыи и дивныи люде из Египта выйшли и, по горам разливаясь, вышише их поднялись. Что за Чудо?”¹⁸ Посилает Послов к Волшебнику Валааму, чтоб род Божій истребить. Пришли Послы, объявили Цареву Волю. “Хорошо, – сказал Валаам, – препочійте ж Здѣ ночь сию”¹⁹. Не напрасно не велит тебѣ

Ангел искать Здѣ; видиš, что тут почивают непріятели Рода Божія. ПАСХА! Пришли к Мойсею Потомки Рувімовы и Гáдовы. Просят, чтоб он их не переводил на ту сторону Іордана для поселенія: весма (де) по сю сторону Земля скотопитателна, а у нас скот²⁰. Закричал на них Мойсей: "Братія ваша пойдут на Брань, и вы ли сядете ту? и вскую развращаете с[е]рдце Сынов Израилевых, не перейшли чтоб Они на Землю, юже дает Господъ им?"²¹ За сїе, что Они хотѣли остатись Здѣ, так разярился Господъ, что заклялся, если Они внїдуть в Землю Обѣщанную Израилю, кромѣ Халѣва да Іисуса Начина, называя Здѣ остающыся людьми вѣдущими Добро и Зло²², каков, знать, был Адам, изгнанемый из Раia. Вот что надѣжало проклятое "Здѣ"! ПАСХА! "Если введет тебе, – говорит Божій Мойсей, – Господъ твой в находящуюсь там за Іорданом, за Путем Западным Землю, которая совсѣм разнится от Египетской, потому что Она Нагорная и Равная; а что еще лучше всего – Очи Господа Бога твоего на Ней от начала лѣта и до конца лѣта, то пожалуй! Пожалуй, пагубою погубите все Языческое и тлѣнное, даже до послѣднаго волоса, кромѣ начатков и первенцов волов и овец ваших"²³. "Да не сотворите (говорит) ТАМО всѣх, елика вы творите Здѣ ДНЕСЬ, кійждо угодное пред собою. Не прійдосте бо до нынѣ в ПОКОЙ..."²⁴ Так, пожалуй же, послушай Мойсeя: не ищи Здѣ в пагубном Языческом тлѣнній возлюбленного Человѣка, Истиннаго Мужа, Друга, Брата и Близкаго твоего. Ищи Его Там! По ту Сторону Іордана, за Западным, за вечерним Путем. Не Здѣ, там Он, сей Начаток Умершым²⁵ и всему Тлѣнню. А иначе облобызается с каким Язычником.

ПАСХА! Безумный Сомнѣс (книгочей)²⁶ искал Человѣка по сю Сторону Іордана. Что ж Ему Ангел Господень Исаїя говорит? Вот что: "Что ты Здѣ? и что тебѣ Здѣ? Яко истесал еси Здѣ Гроб и сотворил еси себѣ на высоцѣ Гроб...²⁷ Се нынѣ Господъ Саваѡ извержет и сотрет Мужа, и отимет Утварь твою и вѣнец твой Славный, и повержет тя в страну Велику и Безмѣрну, и тамо умреши..."²⁸ Нещасный Книжник! Читал Пророков, искал Человѣка, да попал на мертвца, и сам с ним пропал. Конечно ж, Он искал меж посланниками Валака Царя, на сѣдалищѣ Губителей²⁹. Посему-то вот что на таковых говорит Блаженный Муж Іов: "Глаголют Господеви: отступи от нас, путей твоих вѣдѣти не хощем...³⁰ Будут же яко Плѣвы пред вѣтром или якоже прах...³¹ Да узрят Очи Его свое убienie...³² И той во Гроб отнесен бысть и на Гробищах побдѣ. Усладися Ему дробное Каменіе Потока"³³. Кричит на таковых и другой Ангел Міхей, гла[ава] 2, ст[их] 10: "Востани и пойди, яко нѣсть тебѣ Здѣ Покой, нечистоты ради; истлѣсте тлѣнiem"³⁴. "Видиš ли ты"³⁵, – говорит к третому Ангелу Іезекилю Господъ, – видѣл ли еси, что сїи творят? Беззаконія велика Дом Израилев творит Здѣ, еже удалятися от святынь Моих"³⁶. О Беззаконное "Здѣ"! Чего ты надѣжало? Отヴело ты нас от живого Человѣка. "Беззаконіе, – говорит он, – пяты моя обїиде мя"³⁷. Подало ты нам пяту Его, а не Главу Его, да облобызает нас. Пяту мы одну видим, порожденіе Зміино. "Вселятся, – говорит Человѣк, – и скрыют..."³⁸ Да скажи ж, кто тебе скрывает, сокровище наше? "Ах! развѣ ты, –

отвѣчает, – не видиш? сколько их в Дому Израилевом, в Священном Писаніи, и что они творят? Сами Здѣ во Гробах сидят и мене туда ж отаскивают; а я никогда Мертвецом не бывал, кромѣ пяты моей". "Мнози борющыи мя с высоты..."³⁹ "Попраша мя Врази мои...⁴⁰ тѣи пяту мою сохранят..."⁴¹ "Вселятся (Здѣ) и скрывают Воскресеніе мое"⁴².

ПАСХА! "Востани, востани, Іерусалиме!"⁴³ "Аз есм, Аз есм уг҃шай тя. Разумѣй, кто то (есть) Сый?..."⁴⁴ "Идите Враты моїми, и путь сотворите людем моим, и Каменіе, еже на Пути, размѣщите..."⁴⁵ "И се трус бысть Велій, Ангел бо Господень сшед с Небесе, приступль отвали Камень..."⁴⁶ "Зачем вы тут ищете человѣка? Нѣсть Здѣ! ВОСТА!"⁴⁷ "Скажи ж, умилосердись, гдѣ Он?" "Нѣт Его в царствѣ сих Мертвец: Он всегда жив; там Его ищите. И нынѣ что Здѣ есте?"⁴⁸ ПАСХА! "Востани, востани, воскресни, Іер[усалиме]!..."⁴⁹ "И бысть, егда бѧще Іисус у Іерихона, и, возрѣв Очима своима, видѣ человѣка стояща пред ним..."⁵⁰ Вот видиш, не напрасно Ангел говорит: "Тамо Его узрите"⁵¹. Да где ж Тамо? По тѣ сторону (слыш) Іордана, на святом уже мѣстѣ, не на тлѣнном, на Землѣ нагорной, высокой. Туда-то Он возрѣв, увидѣл человѣка, познал и поклонился Ему, Владикѣ своему.

ПАСХА! "Востани, востани, Сіоне..."⁵² "Истряси Прах..."⁵³ "Возрѣв Авраам Очима своима, видѣ мѣсто издалече и рече Отроком своим: Сѣдите Здѣ со Ослятем, Аз же и Отроцищ пойдем до ондѣ..."⁵⁴ Видиш, что и Авраам, бросив все здѣшное, нашол Истинного Человѣка на Горѣ: "видѣв День Его, возрадовася"⁵⁵. Нелзя имѣть Очей лучших, как Авраамовы. Они Одни видят Оvnà, держимаго Рогами в садѣ Савѣк⁵⁶. ПАСХА! Савѣк значит Хврастіе⁵⁷. Но может ли Хврастіе стоять пред лицем Господним? Оно одно сожигается всесожженіем, яко ничтоже, а человѣк Ісаак цѣл⁵⁸. Да и как ему не быть цѣлому, когда сам Бог защищает его: "Ниже да сотвориши Ему что?..."⁵⁹ Видно ж, что Он не хворѣт за плечима оставшійся, о котором Исаія: "Се вси, яко Хврастіе, огнем погорят..."⁶⁰ А о противных сим Хворостянам людях вот что тот же говорит: "Якоже Небо ново и Земля нова, яже Аз творю, пребывают предо Мною, тако станет сѣмя ваше и имя ваше..."⁶¹ Сего ж то Человѣка и Наїн видѣл, стояща, не падающа, но вѣчно пред лицем Господним пребывающа⁶².

ПАСХА! "Востани, востани, Іер[усалиме]!"⁶³ Дал Господь Чудодѣйственный Жезл Мойсею, посыпает Его на Освобожденіе Братіи своей из Египта; велит Аарону встрѣтить Мойсея. Где ж он стрѣчает? "И иде, и срѣте его в Горѣ Божіи, и цѣловастася Оба"⁶⁴. По Освобожденіи из Египта Братіи Израилской желает видѣть Мойсея Тесь Его. Взял дочь свою, жену Мойсееву, с двома сынами, поехал в Пустыню. Пріехал. Донесли Мойсею. О роде, Благословенный Богом Вышним! Прямо подрались на Гору Хорив⁶⁵. "Изыди же Мойсей в срѣтеніе Тестю своему, и поклонися Ему, и цѣлова Его, и привѣтствоваша друг друга, и введе их Мойсей в Кѣшу"⁶⁶. ПАСХА! Запрещает найсрожайше Мойсей, дабы мы, идучи от Здѣ Тамо, ничево из Хворосту не заносили, называя все такое проклятием, йдом и Преткновеніем в Царском

сем Путій. “Вонми крѣпцѣ, – говорит, – еже не ясти крове...”⁶⁷ Да не снѣси ю, да благо тебѣ будет и сыном твоим по тебѣ во вѣкы”⁶⁸. Однако ж несмысленный и нынѣшний Израиль часто ропщет на Господа. “И слыша Господь, и разгнѣвася Гнѣвом, и разгорѣся в них Огнь...”⁶⁹ Начали желать Египетских мяс: “Добро нам, – говорят, – было в Египтѣ...”⁷⁰ Что вы се говорите? Развѣ у Господа, кромѣ языческих, не сищется мясо? “И рече Господь к Мойсею: Еда Рука Господня не доволна будет? Нынѣ уразумѣши, аще постигнет тя слово Мое, или ни”⁷¹. Часто и наша несмысленная Косность в сердцѣ⁷² говорит и ропщет на Господа. Фу! Можно лѣ, чтоб был человѣк без плоти, крови и костей? Фу! что се? Вот гордой и нечувственный Хворост! Востани, пробудись, Сіѡне⁷³! Что ты се плетеш? Кто твою Землю трогает? Пущай она так будет, как есть. Дай толко Господь тебѣ Благословенное Благовolenіе свое, как Ісаїя говорит: “А Земля твоя вкупѣ (с новою) населится”. Гл[ава] 62⁷⁴. Одно толко то знай, что ты лож и ничто с Одною твою Землею. Для того там же говорится: “Нѣсть вам подобен, аще исправиши и сотвориши, Іерусалиме, радованіе на Земли”⁷⁵. Ты толко старайся, чтоб из твоей ложной Земли блеснула Правда Божія⁷⁶. Молися, чтоб постиг тебе тот Третій День, в коем Земля Богом износит Былѣ Травное⁷⁷. Развѣ думаешь, что твоя толко Земля одна, а друга в ней быть не может? Так оставайся ж Здѣсь при твоей, кушай Ея, если мниш, что у Господа нѣт своей ни Земли, ни Плоти, ни Крови, ни Костей, ничево... Не услышши Блаженнѣйшаго Гласа: “Се нынѣ Кость от Костей Моих...”⁷⁸ “Востани, востани, Іер[усалиме]!”⁷⁹ Слушай ухом другим о другой Плоти. Слышиш ли: “И процвѣте Плоть моя”⁸⁰? Слышиш и о других Костях: “...Возрадуются Кости смиренныя”⁸¹. “Не утаися Кость моя от тебе...”⁸² Слушай у приточника: “Іспѣленіе Костем”⁸³. Слушай Ісаїя: “И Кости твоя прозябнут, яко трава, и разботѣют, и наслѣдят Роды Родов”⁸⁴. Видиш, не тѣ се Кости, что розсыпаются при Адѣ. Они пред Лицем Божіим суть, и се-то есть ТАМО!.. “И бысть глас, – кричит Іезекіиль, – внегда ми пророчествовати, и се трус! и совокупляхуся Кости, Кость к Кости, каяждо к составу своему. И видѣх, и се быша им жилы и плоть растище...”⁸⁵ Чти слѣдующее в гл[авѣ] 37. Что се за новый род по Горам твоим? Слушай Іоилия: “Якоже Утро разліются по Горам людіе мнози и крѣпцы, подобны им не быша от вѣка...”⁸⁶ “Якоже Рай сладости Земля пред лицем Его, а яже созадї (та) поле Пагубы...”⁸⁷ “Якоже вид конскій вид их...”⁸⁸ “Якоже Глас Колесниц на верхї Гор востекут...”⁸⁹ “Якоже Борцы потекут и якоже Мужы Храбры взыдут на Грѣды...”⁹⁰ и кійждо от Брата своего не отступит⁹¹. “Грѣда имутся, и на Забрала востекут, и на Храмины взлѣзут, и Окѣнцами внидут, якоже Тати...”⁹² “Вострубите трубою... Проповѣдите цѣлбу...”⁹³ Так пусті ж их на твою Землю, сей Божій род, пожалуй, не опасайся. Они всяк у своего Брата зайдут Квартеру половинную без всякой Обиды. “Дух Господень на мнѣ...”⁹⁴ “Дати плачущым славу Сіѡна, на мѣсто Пѣпела”⁹⁵. Что ж се за обида? “И созиждут Сынове инородныи Стѣны твоя...”⁹⁶ “И на мѣсто”⁹⁷ Мѣди, принесу ти Злато; и на мѣсто Желѣза, принесу ти сребро; и

на мѣсто древес, принесу ти Мѣдь; и на мѣсто Каменія Желѣзо”⁹⁸. “Отверзу Гробы ваши и изведу вас...”⁹⁹ “Сице Землю свою вторицею наслѣдят, и веселіе вѣчное над Главою их...”¹⁰⁰

“Свѣтися, свѣтися, Иер[усалиме]...”¹⁰¹ “Се тма покрыет Землю... на тебѣ же явится Господь, и Слава Его на тебѣ узрится”¹⁰².

Час написання цього твору невідомий, але, судячи з особливостей правопису, його появу можна віднести до кінця 1750–1760-х рр. Перегодом, зробивши деякі зміни, Сковорода включив цей твір до діалогу «Потоп змій». Автограф зберігається серед паперів Ізмайла Срезневського в Архіві Російської академії наук у Санкт-Петербурзі (ф. 216, оп. 3, № 227, арк. 3–6). Уперше опублікований у харківському виданні творів Сковороди 1894 р. як друге упроваідне слово до курсу «Начальна дверь ко христіянському добронравію». Подаємо за автографом.

¹ Пісня над піснями 1: 1.

² Євангелія від св. Матвія 14: 27; Євангелія від св. Марка 6: 50; Євангелія від св. Іvana 16: 33.

³ Євангелія від св. Луки 24: 36; Євангелія від св. Іvana 20: 19, 21, 26.

⁴ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

⁵ Парафраза Євангелії від св. Іvana 11: 25. Пор.: **Рече** (же) **єй** ійсь: **а**зъ єсмь воскрешеніе и живо^{тъ}.

⁶ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 27: 26. Пор.: **приближися** ко мнѣ и ѿблобызай мѧ, чадо.

⁷ Перша книга Мойсеєва: Буття 27: 27.

⁸ Христос народився за принципату Октавіана Августа (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.). Згадка про Августа є в Євангелії від св. Луки 2: 1. Див.: **Бысть же во дні тмѣ, изыде повелѣніе ѿ кесаря аугуста написати всю вселенную.**

⁹ Тиверій (*Tiberius Claudius Nero*) – син дружини Октавіана Августа Лівії Друзілли; був принципепом від часу смерті свого вітчима (14 р.) до 37 р. Згадка про Тиверія є в Євангелії від св. Луки 3: 1–2. Див.: **Въ плѣто же надеслате мято владычество тївѣріа кесаря, ѿладающіиъ понтийскомъ пїлатомъ іудею, и четвертоваиствѹщъ галілеенъ йоршадъ, фїліппъ же братъ єгѡ четвертоваиствѹщъ ітбрѣенъ и трахнитскою страною, и лѣсанію авілінію четвертоваиствѹщъ, при архієреи ѹннѣ и катифѣ, бысть гїгольъ вжїй ко ѹшаннѣ захаріїнъ сынъ въ постыни.**

¹⁰ Понтій Пілат (*Pontius Pilatus*) – римський імператорський прокуратор Іudeї, призначений на цю посаду Тиверієм у 26 р. і відклиkanий у 36 р., незадовго до смерті Тиверія [див.: Евсевій Памфіл. Церковная история. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 37].

¹¹ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹² Парафраза Євангелії від св. Матвія 28: 5–6. Пор.: **вѣниъ во, икоша ийса распѣтаго ищете: икость здѣ.** Див. також: Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹³ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹⁴ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹⁵ Євангелія від св. Матвія 28: 6; Євангелія від св. Марка 16: 6; Євангелія від св. Луки 24: 6.

¹⁶ Четверта книга Мойсеєва: Числа 10: 34.

¹⁷ Сковорода має на думці слова: **Пойдуть ѿ сїлы въ сїлъ: ивицѧ бѣтъ богѡвъ въ сїнѣ** (Книга Псалмів 83 (84): 8).

¹⁸ Парафраза Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 22: 5. Пор.: се, мідіє нзыдоша із єгурта, і се, покрýша лицé землю, і си сїдатъ при ѡдержанїи моємъ.

¹⁹ Неточна цитата з Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 22: 8. Пор.: препочайте здѣбъ ноіць (сїй).

²⁰ Парафраза Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 32: 4. Пор.: Земля, юже предаде гдѣ пред сїны ілїевыми, земля скотопитателна єсть, рабомъ же твойимъ скотъ єсть.

²¹ Неточна цитата з Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 32: 6–7. Пор.: братія ваша поїдатъ на брань, и вы ли сїдете тѣ; и вскѹ развращаете сердце сыновъ ілїевъхъ, не прейти на землю, юже даётъ гдѣ їмъ;

²² Парафраза Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 32: 11–12. Пор.: аще ѿзложть чловѣцы си ізшедши из єгурта, ѿ двадесѧти лѣтъ и вишише, вѣдшии добро и сюда, землю, юже клѣхъ аврамъ и ісаакъ и іаковъ: не послѣдоваша бо вслѣдъ мене, тоюю халѣвъ сиңъ іефоннинъ шлѹченный и інсбъ сиңъ начинъ, яко послѣдоваша вслѣдъ гдѣ.

²³ Це – варіація на тему П'ятої книги Мойсеєвої: Повторення Закону 12: 1–6.

²⁴ П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 12: 8–9.

²⁵ Сковорода має на думці слова: **Ніѣ** же хрѣтось воста ѿ мѣртвыхъ, начатокъ ѿмершымъ бысть

(Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 20).

²⁶ Про “книгочія” Сомнаса йдетесь в 36-їй главі Книги пророка Ісаї.

²⁷ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 22: 16. Пор.: что ты здѣбъ, и что тебе здѣбъ, яко истесаль єси себѣ здѣбъ гробыъ и сотворилъ єси себѣ на высотѣ гробыъ.

²⁸ Книга пророка Ісаї 22: 17–18.

²⁹ Сковорода має на думці слова: и на сїданици гвѣйтелей не сїде (Книга Псалмів 1: 1).

³⁰ Трохи неточна цитата з Книги Йова 21: 14. Пор.: Глаголють же гдѣви: ѿступи ѿ нась, пѣтий твойихъ вѣдѣти не Ѿбземъ.

³¹ Трохи неточна цитата з Книги Йова 21: 18. Пор.: вѣдатъ же аки плаёвы пред вѣтромъ, ий якоже прѣхъ.

³² Книга Йова 21: 20.

³³ Книга Йова 21: 32–33.

³⁴ Неточна цитата з Книги пророка Михея 2: 10. Пор.: востани и поїди, яко иѣсть тебе сїй покой: нечистоты ради, истилѣсте тѣненемъ.

³⁵ Це – інтерполяція Сковороди.

³⁶ Книга пророка Єзекіїля 8: 6.

³⁷ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 48 (49): 6. Пор.: веззаконіє плауты моєѧ ѿвідегъ мѧ.

³⁸ Книга Псалмів 55 (56): 7.

³⁹ Книга Псалмів 55 (56): 3.

⁴⁰ Книга Псалмів 55 (56): 3.

⁴¹ Книга Псалмів 55 (56): 7.

⁴² Парафраза Книги Псалмів 55 (56): 7.

⁴³ Книга пророка Ісаї 51: 9.

⁴⁴ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 51: 12. Пор.: Азъ єсмъ, азъ єсмъ ѿтѣшалъ тѣ: раздмѣй, кто сый.

⁴⁵ Книга пророка Ісаї 62: 10.

⁴⁶ Євангелія від св. Матвія 28: 2.

⁴⁷ Парафраза Євангелія від св. Луки 24: 5–6. Пор.: что ищете живаго съ мѣртвими; иѣсть здѣбъ, но воста.

⁴⁸ Варіації на тему Євангелії від св. Луки 24: 5–6.

⁴⁹ Книга пророка Ісаї 51: 17.

⁵⁰ Книга Ісуса Навина 5: 13.

⁵¹ Євангелія від св. Матвія 28: 7.

⁵² Книга пророка Ісаї 52: 1.

⁵³ Книга пророка Ісаї 52: 2.

⁵⁴ Неточна цитата з Першої книги Мойсеєвої: Буття 22: 4–5. Пор.: **И** воззрѣвъ абраамъ очища своїма, вѣдѣ мѣсто іздалече. **И** рече абраамъ отрокамъ своїмъ: сядните за со слáтемъ: Ѿзъ же и дѣтиць пойдемъ до ондѣ.

⁵⁵ Парафраза Євангелії від св. Івана 8: 56. Пор.: відѣлъ дénъ мої: и відѣ и возрадовася.

⁵⁶ Парафраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 22: 13. Пор.: держимый рогами въ садѣ савѣкъ.

⁵⁷ У Першій книзі Мойсеевій: Буття 22: 13 мова йде про ягня, котре заплуталось рогами в заростях. “Зарости” в єврейському тексті позначені рідкісним словом *севах* (*səvakh*), яке в Септуагінті перекладено “*ēn phutō sāfēk*” (“в рослині сабек”). Очевидно, перекладач подумав, що *səvakh* – це назва якогось певного виду рослин. Тим часом грецьке *phutō* вживається передусім стосовно садових рослин і дерев. Може, саме звідси й пішла пізніша інтерпретація “*ēn phutō sāfēk*” як въ садѣ савѣкъ. Витлумачуючи слово *савек* як “хвастіє”, Сковорода наїв’язується до його етимологічного значення.

⁵⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **Взѧ же абраамъ дровы всеожженія и возложи на ісаака сына своею** (Перша книга Мойсеєва: Буття 22: 6).

⁵⁹ Перша книга Мойсеєва: Буття 22: 12.

⁶⁰ Книга пророка Ісаї 47: 14.

⁶¹ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 66: 22. Пор.: **И** коже во небо ново и земля нова, иже ѿзъ творѣ, преъвѣающъ предо мибою, гдѣ таکѡ станетъ сѣмѧ ваше и иши ваше.

⁶² Сковорода має на думці слова: **И** бысть єгда блаже іносѣсь ѿ іерихона, и воззрѣвъ очища своїма, вѣдѣ чловѣка стояща предъ нимъ, и мечъ єгѡ ѿблаженъ въ рѹцѣ єгѡ (Книга Ісуса Навина 5: 13).

⁶³ Книга пророка Ісаї 51: 9.

⁶⁴ Друга книга Мойсеєва: Вихід 4: 27.

⁶⁵ Українські барокові письменники асоціювали гору Хорив з “духовною трапезою”. Див., наприклад, вірші Івана Максимовича: “Дойдеш до горы Хорив, где святіе лики / При потоцѣ сладостій вечеру избранну / Ядять, от сложенія міра зготованну” [Максимович І. Алфавит собранный, риомами сложенный. – Чернігів, 1705. – Арк. 2 (передмова до читача, б. п.)].

⁶⁶ Трохи неточна цитата з Другої книги Мойсеєвої: Вихід 18: 7. Початок вірша звучить так: **Изыде же ишаїсь во...**

⁶⁷ П’ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 12: 23.

⁶⁸ П’ята книга Мойсеєва: Повторення Закону 12: 25.

⁶⁹ Четверта книга Мойсеєва: Числа 11: 1.

⁷⁰ Трохи неточна цитата з Четвертої книги Мойсеєвої: Числа 11: 18. Пор.: **добро наимъ бысть во єгиптѣ.**

⁷¹ Четверта книга Мойсеєва: Числа 11: 23.

⁷² Парафраза Євангелії від св. Луки 24: 25. Пор.: **и несмысленна и късна и сердцемъ.**

⁷³ Парафраза Книги пророка Ісаї 52: 1. Пор.: **Бостаны, востаны, сіоне.**

⁷⁴ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 62: 4. Пор.: **и земля твоя вѣкопѣ наслійтса.**

⁷⁵ Трохи неточна цитата з Книги пророка Ісаї 62: 7. Початок вірша звучить так: **Нѣсть бо...**

- ⁷⁶ Фраза **пра́вда** вжі́ла зринає в Посланні св. ап. Павла до римлян 1: 17; 3: 21 та в його ж таки Другому посланні до коринтян 5: 21.
- ⁷⁷ Парапраза Першої книги Мойсеєвої: Буття 1: 12. Пор.: **И** ызнесе землѧ вѣтє трапио .
- ⁷⁸ Перша книга Мойсеєва: Буття 2: 23.
- ⁷⁹ Книга пророка Ісаї 51: 9.
- ⁸⁰ Книга Псалмів 27 (28): 7.
- ⁸¹ Книга Псалмів 50 (51): 10.
- ⁸² Книга Псалмів 138 (139): 15.
- ⁸³ Парапраза Книги Притч Соломонових 3: 8. Пор.: тогдà ызцѣленїе вѣдегъ тѣлъ твоемъ и ѿврачеваніе костѣмъ твоимъ.
- ⁸⁴ Книга пророка Ісаї 58: 11.
- ⁸⁵ Книга пророка Єзекіїля 37: 7–8.
- ⁸⁶ Книга пророка Йоїля 2: 2.
- ⁸⁷ Неточна цитата з Книги пророка Йоїля 2: 3. Пор.: ыкоже рай сладости землѧ пред лицемъ єгѡ, и ыже созади єгѡ боле пагубы.
- ⁸⁸ Книга пророка Йоїля 2: 4.
- ⁸⁹ Книга пророка Йоїля 2: 5.
- ⁹⁰ Трохи неточна цитата з Книги пророка Йоїля 2: 7. Пор.: **И**коже ворци потекуть, и ыкоже мжіе храбри взыдуть на ѿграды.
- ⁹¹ Книга пророка Йоїля 2: 8.
- ⁹² Книга пророка Йоїля 2: 9.
- ⁹³ Неточна цитата з Книги пророка Йоїля 2: 15. Пор.: **В**острѣйтъ трабено въ сїонѣ, ѿсватитъ постъ, проповѣдите цѣльвѣ.
- ⁹⁴ Книга пророка Ісаї 61: 1; Євангелія від св. Луки 4: 18.
- ⁹⁵ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 61: 3. Пор.: дати плачущимъ сїона славъ вмѣстѡ пепела.
- ⁹⁶ Книга пророка Ісаї 60: 10.
- ⁹⁷ Тут і далі в цитаті замість слів “и на мѣсто” в Біблії стоїть: **И** вмѣстѡ.
- ⁹⁸ Книга пророка Ісаї 60: 17.
- ⁹⁹ Трохи неточна цитата з Книги пророка Єзекіїля 37: 12. Пор.: **Ш**вѣрз гробы ваша и ызвѣдь васть.
- ¹⁰⁰ Книга пророка Ісаї 61: 7.
- ¹⁰¹ Книга пророка Ісаї 60: 1.
- ¹⁰² Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 60: 2. Пор.: **С**е, тмѧ покрыетъ землю, и тракъ на ызыки, на тѣбѣ же ывітск гдъ, и слава єгѡ на тѣбѣ ѿзритса.